नेपालमा समाजवादको प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अर्न्तगत
राजनीतिशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह दशौं पत्र शोधकार्य
प्रयोजनार्थ राजनीतिशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण
क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी

गंगा प्रसाद पोखेल

परीक्षा रोल नं.. ४८०००६

त्रि.वि. दर्ता नं. ३३९७४-९०

२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

राजनीतिशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

शोध निर्देशकको सिफारिस

प्रस्तुत “नेपालमा समाजवादको प्रयोग” शीर्षकको शोधपत्र श्री गंगा प्रसाद पोखेलले मेरो निर्देशनमा परिश्रम पूर्वक तयार गर्नु भएको हो । अध्ययन अनुसन्धानको सीमा र मर्मलाई ध्यानमा राख्दै अध्ययन गरी मेहनत पूर्वक प्रस्तुत गरिएको यो शोधपत्रदेखि म सन्तुष्ट छु । त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस राजनीतिशास्त्र विभागमा मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०७३/१२/१३

....

डा. गिरधारी दाहाल

शोधनिर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविक तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

राजनीतिशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस राजनीतिशास्त्र विषय स्नातकोत्तर तहका शोधकर्ता श्री गंगा प्रसाद पोखेलले दशौं पत्र प्रयोजनार्थ प्रस्तुत "नेपालमा समाजवादको प्रयोग" शीर्षकको शोधपत्र उक्त तहको उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकोले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

विभागीय प्रमुख : डा. उमानाथ बराल

शोध निर्देशक : डा. गिरधारी दाहाल

व्याह्य विशेषज्ञ : प्राध्यापक तारानाथ बराल

मिति : २०७३।१२।१५

इस्वी सम्वत : मार्च २८, २०१७

कृतज्ञता

नेपालमा समाजवादको प्रयोग विषयक शोधपत्र आदरणिय गुरु उपप्राध्यापक डा. गिरधारी दाहालको निर्देशनमा तयार गरिएको छ । साथै यो शोध कार्य सम्पन्न गर्ने सिलसिलामा आदरणिय गुरुले आफ्नो अति व्यस्तताका बावजुद पनि अमूल्य समय दिइ सुझाव, सल्लाह र निर्देशन दिनु भएकोमा श्रदेय गुरुप्रति हार्दिक आभार सहित कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै शोधको तयारीको क्रममा रचनात्मक टिप्पणी र सुझाव दिनुहुने राजनीतिशास्त्र विभागीय प्रमुख डा. उमानाथ बराल र रचनात्मक सुझाव र सल्लाह दिई सुधारको अवसर प्रदान गर्नुहुने प्राध्यापक श्री तारानाथ बराल प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्रको मसौदा उपर राजनीतिशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा भएको मौखिक परिक्षा (Viva) क्रममा प्राप्त सुझाब टिप्पणी समेत संलग्न गरी परिमार्जित रुपमा अनुसन्धानको यो अन्तिम प्रतिवेदन (शोधपत्र) प्रस्तुत गरेको छु । उक्त शोधकार्यको मौखिक परिक्षाका क्रममा प्राप्त भएका सुझावहरु समेत समावेश गरिएको छ । यसरी सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण आदरणीय प्रध्यापकज्यूहरु लगायत उपस्थित अन्य सहपाठी महानुभावहरु प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । अनुसन्धानका लागि अध्ययन सामग्रीहरु उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिनुहुने सहपाठी मित्र दिलिपविक्रम शाही, पूर्व सभासद हरि रोक्का, सीता पोखेल साथै अन्तर्वाता दिई सहयोग गर्नुहुने नेकपा मसालका महामन्त्री मोहनविक्रम सिंह, सांसद तथा मूल्यांङ्कन मासिकका प्रधान सम्पादक श्याम श्रेष्ठ, बरिष्ठ अधिवक्ता तिलक पराजुली, शोधपत्रलाई अझ गहिराई सम्म पुऱ्याउन सल्लाह सुझाब दिई सहयोग गर्नुहुने पूर्व शिक्षा तथा स्वास्थ्य मन्त्री सांसद गिरिराजमणि पोखेलप्रति धन्यवाद तथा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र लेखनमा प्रोत्साहन साथै सहयोग पुऱ्याउने मेरी जीवन संगिनी पूर्णकला पोखेल (वास्तोला) प्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्छु । विभिन्न कठिनाई हुँदाहुदै यस अध्ययन कार्यमा प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रुपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण मित्रहरुप्रति आभार प्रकट गर्दछु । अन्तमा शोधपत्रलाई भाषिक शुद्धतामा सहयोग पुऱ्याउनुहुने आदरणीय गुरु बलराम पोखेल, अधिवक्ता : निर्मला सुवेदी र टंकनमा सहयोग पुऱ्याउने एवं परामर्श दिने जगत गिरी, अन्जु थापा तथा आर्दश अफसेट प्रेस प्रति धन्यवाद साथै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

....

गंगा प्रसाद पोखेल

शोध सार

प्रस्तुत अध्ययन नेपालमा समाजवादको प्रयोग भन्ने सन्दर्भमा गरिएको छ । यस अध्ययनको मूल समस्या नेपालमा समाजवादको प्रयोग रहेको छ । त्यही मूल समस्यामा केन्द्रीत भै नेपालका कम्युनिस्ट पार्टीहरुको समाजवाद सम्बन्धी के कस्तो नीति र कार्यक्रम रहिआएको छ ? नेपालको संविधानमा समाजवाद सम्बन्धि के कस्ता सैद्धान्तिक व्यवस्था गरिएको छ ? र नेपालमा कम्यूनिस्ट पार्टी बीचको विभाजन र रणनीतिमा देखिएको अन्तर कारण समाजवाद लागु गर्न के सम्भव छ ? भन्ने सवालहरु राखी विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य नेपालमा समाजवादको प्रयोग सन्दर्भमा रहेकाले नेपालका कम्युनिस्ट पार्टीहरुले समाजवाद सम्बन्धी अवलम्वन गरेका नीति र कार्यक्रमको खोज गर्ने पहिलो उद्देश्य राखिएको छ । यस अध्ययनको दोस्रो उद्देश्यमा वैज्ञानिक समाजवादको प्रयोगमा नेपालको संविधानमा भएका व्यवस्थाहरुको अध्ययन विश्लेषण गर्ने राखिएको छ । साथै यस अध्ययनको तेस्रो उद्देश्यमा नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीहरुको वैज्ञानिक समाजवाद प्रतिको धारणाको खोजी गरी वैज्ञानिक समाजवाद प्रयोगमा चुनौतीहरु र सम्भावनाहरुको उपाय अन्वेषण गर्नु रहेको छ । यी नै उद्देश्यका आधारमा आवश्यक पूर्व साहित्यको समिक्षा गरिएको छ । यो अध्ययनको ढाँचा विवरणात्मक र विश्लेषणात्मक रहेको छ । यो अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । साथै यो अध्ययनमा प्राथमिक तथा द्धितीय स्रोतको सहयोग लिइएको छ । प्राथमिक स्रोत अर्न्तगत अर्न्तवार्ता विधिको प्रयोग गरिएको छ नेपालमा कम्युनिस्ट आन्दोलनको बारेमा समाजवादका जानकार व्यक्तिहरुसँग त्यस्तो अर्न्तवार्ता लिएको थियो । साथै द्धितिय स्रोतको आधारमा तथ्याङ्क संकलन गरी विश्लेषणका आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ । यो अध्ययनले के देखाउदछ भने नेपालको राजनीतिको प्रथम अध्याय समाप्त भै दोस्रो अध्यायको शुरुवात भएको छ । नेपालको संविधानको घोषणासंगै अब नेपाल समाजवाद उन्मुख भएको छ । नेपाल संघीय समावेशी लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको रुपमा स्थापित भएको छ । समाजवाद सामाजिक न्यायमा आधारित अवधारणा भएकाले सबै खाले शोषणको अन्त्य गरी न्याय र समानतामा आधारित सामाजिक व्यवस्था स्थापना हुने संभावना बढेको देखिन्छ । समाजवादमा समग्र देशको चौतर्फी विकासका ढोका खुला गरिएको देखिन्छ ।

संक्षेपीकरण

अनु	- अनुवादक
ई.	- इस्वी सम्वत
ए.ने.क.पा	- एकीकृत नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी
क्र.स.	- क्रम संख्या
जवज	- जनताको वहुदलिय जनवाद
नं	- नम्वर
ने.क.पा. (एमाले)	- नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी एकीकृत मार्क्सवादी लेनिनवादी
ने.क.पा. (माओवादी केन्द्र)	- नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र)
वि.स.	- विक्रम सम्वत

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
शोध निर्देशकको सिफारिस	ii
स्वीकृतीपत्र	iii
कृतज्ञता	iv
शोधसार	v
संक्षेपीकरण	vi
परिच्छेद - एक अनुसन्धानको सामान्य परिचय	**१ -२६**
१.१ परिचय	१
१.२ समस्याको कथन	६
१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरु	१०
१.४ अध्ययन विधि	१०
१.४.१ अनुसन्धानको ढाँचा	१०
१.४.२ अनुसन्धानको रुपरेखा	११
१.४.३ अनुसन्धान प्रकृति र स्रोत	११
१.४.४ प्राथमिक तथ्याङ्क संङ्कलन विधि	१२
१.५ अध्ययनको विश्लेषण	१३
१.६ साहित्य समिक्षा	१४
१.७ अध्ययनको सीमा	२४
१.८ अध्ययनको महत्व	२५
१.९ अध्ययनको संरचना	२६
परिच्छेद - दुई कम्युनिस्ट पार्टी तथा समाजवादको सैद्धान्तिक अवधारणा	**२७-५०**
२.१ पृष्ठभूमि	२७
२.२ समाजवादको परिचय	२८

२.३ समाजवादको मुख्यसिद्धान्त ३१

२.४ मार्क्सवादको विकास ३२

२.५ मानव समाजविकास ३३

२.६ मार्क्सवादी दर्शनका आधारमा समाजको विकास ३४

२.६.१ आदिम साम्यवादीयुग ३५

२.६.२ दास युग ३७

२.६.३ सामान्तीयुग ३९

२.६.४ पूँजीवादीयुग ४१

२.६.५ समाजवादीयुग ४३

२.७ काल्पनिक समाजवाद ४४

२.८ यूरो समाजवाद ४७

२.९ प्रजातान्त्रिक समाजवाद ४८

२.९.१ लोकतन्त्र र समाजवाद ४९

परिच्छेद - तीन वैज्ञानिक समाजवाद ५१-९२

३.१ परिचय ५१

३.१.१ म्याक्सिम गोर्की अखिल संघिय सम्मेलनमा गरेको भाषणको एक अंश ५४

३.१.२ जर्ज विल्हम फेडरिक हेगेल ५६

३.१.३ लेनिन ५६

३.१.४ माओत्सेतुङ ५७

३.२ रुसको समाजवाद वा शोभियत संघको समाजवाद ५८

३.३ चीनको समाजवाद ५९

३.४ समाजवाद रुपान्तरण ६०

३.५ नेपाली काँग्रेसको प्रजातान्त्रिक समाजवाद ६४

३.५.१ प्रजातान्त्रिक समाजवादी विचारधारा ६५

३.५.२ प्रजातन्त्रका आवश्यकता ६६

३.६ नेपालको संविधानमा समाजवादको प्रभाव ६९

३.६.१ संविधानवादको विकासको इतिहास ७०

३.६.२ नेपालको संवैधानिका इतिहास ७१

३.६.३ निष्कर्ष ७२

३.७ जनताको वहुदलिय जनवाद हुदै समाजवाद ७२

३.८ २१ औ शताव्दीको जनवाद हुदै समाजवाद ७५

३.९ नेपालमा कम्युनिस्ट पार्टी स्थापना ७८

३.९.१ पृष्ठभूमि ७८

३.९.२ विभिन्न पार्टीहरुका समाजवादी दृष्टिकोण र व्यवहारको थालनी ८३

३.९.२.१ नेकपा (एमाले)को समाजवादी दृष्टिकोण ८३

३.९.२.२ नेकपा (माओवादी केन्द्र)को समाजवादी दृष्टिकोण ८५

३.९.२.३ नेपाली काँग्रेसको समाजवादी दृष्टिकोण ८९

परिच्छेद : चार समाजवादको प्रयोगमा चुनौती र सम्भावना ९३-१०९

४.१ चुनौतीहरु १०६

४.२ सम्भावनाहरु १०८

परिच्छेद : पाँच सारांश र निष्कर्ष ११०-११८

५.१ सारांश ११०

५.२ प्राप्त उपलव्धिहरु ११३

५.३ निष्कर्ष ११७

सुझाव ११७

अनुसुची

अन्तरवार्ता लिइएका व्यक्तिहरु

सन्दर्भ सामाग्री